

INKLYUZIV TA'LIMNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI: KONSEPTUAL YONDASHUVLAR, O'QUVCHI XUSUSIYATLARI VA INNOVATSIYAVIY PEDAGOGIKA

Xolmo'minova Oygul Jumayevna

Termiz davlat pedagogika instituti pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Abdisamatova Mohinur Abdijalil qizi

Termiz davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu kengaytirilgan ilmiy maqola inklyuziv ta'limning shakllanishi, uning nazariy-metodologik asoslari, tarixiy bosqichlari, alohida ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlari va inklyuziv ta'lim jarayoniga tatbiq etilishi zarur bo'lgan innovatsion yondashuvlarning ilmiy asoslarini qamrab oladi. Maqolada zamonaviy global pedagogik tadqiqotlar, O'zbekiston ta'lim islohotlari, maxsus pedagogika va differensial psixologiya nazariyalari asosida chuqur tahlil berilgan. Inklyuziv ta'limning ta'lim tizimi uchun ahamiyati, uning falsafiy, ijtimoiy va psixologik mezonlari, o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari, ta'lim jarayonini moslashtirishning metodik asoslari ilmiy asoslangan holda yoritiladi.

Abstract. This extended scientific article covers the formation of inclusive education, its theoretical and methodological foundations, historical stages, psychological and pedagogical characteristics of students with special educational needs, and the scientific foundations of innovative approaches that need to be applied to the inclusive education process. The article provides an in-depth analysis based on modern global pedagogical research, educational reforms in Uzbekistan, theories of special pedagogy and differential psychology. The importance of inclusive education for the education system, its philosophical, social and psychological criteria, student support mechanisms, and methodological foundations for adapting the educational process are scientifically covered.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, maxsus ehtiyoj, integratsiya, ijtimoiy model, psixologik-pedagogik xususiyatlar, innovatsion yondashuvlar, UDL modeli, differensial ta'lim, ta'lim strategiyalari.

Keywords: inclusive education, special needs, integration, social model, psychological and pedagogical characteristics, innovative approaches, UDL model, differentiated education, educational strategies.

Inklyuziv ta'lim g'oyasi bugungi globalashuv, inson kapitalini rivojlantirish siyosati, demokratik qadriyatlar va ta'limning insonparvarlik paradigmasi bilan uzviy bog'liq holda shakllanib bormoqda. Uning nazariy-metodologik asoslari psixologiya, pedagogika, maxsus pedagogika, sotsiologiya, ijtimoiy falsafa, neyropsixologiya va differensial ta'lim kabi ko'plab ilmiy sohalarining integratsiyasiga tayanadi. Shu ma'noda inklyuziv ta'limni faqat alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalar masalasi sifatida emas,

balki ta'lim muhitining barcha o'quvchilar uchun qulay, moslashuvchan, teng imkoniyatlarga ega qilinishi jarayoni sifatida talqin qilish to'g'ri bo'ladi. Fan rivoji shuni ko'rsatmoqdaki, inklyuziv ta'limning shakllanishi insonning rivojlanish tabiatini chuqur anglash va pedagogik jarayonni mos ravishda loyihalashga asoslanadi¹. Inklyuziv ta'lim tushunchasi o'zining mazmun-mohiyati jihatidan tarixan evolyutsion jarayonni bosib o'tgan. XX asrning o'rtalariga qadar nogironligi bo'lgan bolalar maxsus internat maktablarida alohida o'qitilgan bo'lsa, keyinchalik "integratsiya" g'oyasiga asoslangan yondashuvlar paydo bo'ldi. Integratsiya modeli o'quvchini mavjud ta'lim tizimiga moslashtirishni nazarda tutgan bo'lib, ko'p hollarda o'qitish jarayoni ularning ehtiyojiga yetarli darajada mos kelmagan. Shuning uchun 1990-yillardan boshlab xalqaro pedagogik hamjamiyat "inklyuziya" tushunchasiga o'ta boshladi. 1994-yil Salamanca Deklaratsiyasining qabul qilinishi esa inklyuziv ta'limni jahon ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirdi². Bu hujjat inklyuziyani jamiyatning barcha a'zolariga teng imkoniyatlar yaratishning asosiy mexanizmi sifatida e'tirof etdi. Zamonaviy inklyuziv ta'lim modeli shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi, konstruktivizm, Vygotskiyning sotsiokultural yondashuvi, faoliyat nazariyasi, ijtimoiy adolat paradigmasi, ijtimoiy modelga asoslangan nogironlik talqini bilan bevosita bog'liqdir. Inklyuziv ta'limning metodologik negizi o'quvchi shaxsining rivojlanish qonuniyatlari, uning bilish jarayonlari dinamikasi va ijtimoiy o'zaro ta'sir mexanizmlari bilan belgilanadi. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi o'quvchini o'qitishda qo'llab-quvvatlash darajasini belgilashda metodik asos bo'lib xizmat qiladi³. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, inklyuziv muhitda o'quvchining motivatsiyasi, ijtimoiy faolligi, nutqiy muloqoti va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari ancha yuqori sur'atda shakllanadi.

Alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash inklyuziv ta'limning markaziy tarkibiy qismi bo'lib, ularning psixologik-pedagogik xususiyatlari chuqur tahlilni talab qiladi. Bu o'quvchilarda idrok jarayonlarining rivojlanish sur'ati sekin bo'lishi, ko'rsatmalarga reaksiya va nutq faoliyatining sekinlashishi, emotsional barqarorlikning pasayganligi, e'tiborning tarqoqligi, xotiraning yetarlicha mustahkam emasligi, ijtimoiy muloqotga kirishishning qiyinligi kuzatilishi mumkin⁴. Biroq ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, bu o'quvchilar moslashtirilgan ta'lim muhitida yuqori darajadagi ijtimoiy adaptatsiya va bilish o'sishiga erishishlari mumkin. Shu nuqtai nazardan serqirra pedagogik diagnostika, individual rivojlanish dasturi tuzish, dastlabki psixologik holatni baholash, sezgi, idrok, xotira, tafakkur va nutqni rivojlantiruvchi amaliy mashqlar kompleks qo'llanishi zarur. Maxsus pedagogika tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bu o'quvchilarning muvaffaqiyatli rivojlanishi ularning kuchli tomonlarini aniqlash, o'qitish jarayonini shu imkoniyatlar asosida qurish, o'quvchida ijobiy o'zini anglash va o'z-o'ziga ishonchni shakllantirish bilan chambarchas bog'liqdir.

Inklyuziv ta'limda innovatsion yondashuvlar ta'limning sifat ko'rsatkichlarini oshirishda yetakchi omillardan biridir. Raqamli texnologiyalar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan elektron ta'lim resurslari, virtual o'quv modullari, sun'iy intellekt

asosidagi adaptiv diagnosika vositalari, multimodal taqdimotlar yaratishga imkon bermoqda. Inklyuziv ta'limda keng qo'llanayotgan Universal Design for Learning (UDL) modeli o'quv jarayonini moslashtirishning eng ilmiy asoslangan konsepsiyalaridan biri bo'lib, o'quvchilarga turli usullar orqali bilimni qabul qilish, qayta ishlash va ifodalash imkonini beradi⁵. Mazkur model o'quvchi ehtiyojidan kelib chiqib o'qitishni moslashtirishni, ko'p kanalli taqdimot, turli murakkablik darajasidagi topshiriqlar, multimodal materiallar, o'quvchini jalb etishning turli strategiyalarini qo'llashni nazarda tutadi.

Inklyuziv ta'lim samaradorligi ko'p tarmoqli hamkorlik tizimiga ham bog'liq. O'qituvchi, psixolog, defektolog, logoped, surdopedagog, tiflopedagog, shuningdek, otalar o'rtasidagi hamkorlik o'quvchi rivojlanish trayektoriyasini to'g'ri belgilashda muhimdir. Bunday hamkorlik ilmiy tadqiqotlarda "ko'p komponentli inklyuziv model" sifatida talqin qilinadi. Bu model o'quvchiga kompleks yondashuv, integratsiyalashgan metodik qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy moslashuvni ta'minlaydi.

Inklyuziv ta'limning metodologik asoslari pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish, adolat, tenglik, xilma-xillikni qadrlash, individual rivojlanish sur'atini qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy moslashuvni kuchaytirish kabi tamoyillarga tayanadi. O'zbekiston ta'lim tizimida ham ushbu tamoyillar asosida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi Qonun inklyuziv ta'limning normativ-huquqiy va metodik asoslarini mustahkamlab, ta'lim muassasalari faoliyatiga yangi yondashuvlarni joriy etish imkonini yaratdi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'limning nazariy-metodologik asoslari o'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan kompleks tizim bo'lib, uning amalga oshirilishi innovatsion yondashuvlar, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash, raqamli texnologiyalar, moslashtirilgan dasturlar va ko'p tarmoqli hamkorlik orqali ta'minlanadi. Inklyuziv ta'limning ilmiy asoslanganligi ta'lim jarayonining sifatini oshirish, jamiyatda tenglik va ijtimoiy adolatni qaror toptirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ainscow, M. *Inclusive Education and the Challenge of Diversity*. Routledge, 2019.
2. UNESCO. *Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. 1994.
3. Florian, L. *The Sage Handbook of Special Education*. Sage Publications, 2020.
4. Vygotsky, L. *Mind in Society*. Harvard University Press, 1978.
5. Rose, D., Meyer, A. *Universal Design for Learning*. CAST, 2006.
6. Smith, T. *Inclusive Pedagogy: Theory and Practice*. Cambridge University Press, 2021.
7. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. *Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash to'g'risida*, 2021.

-
8. Loreman, T., Deppeler, J. *Effective Inclusive Schools*. Pearson, 2015.
9. Mittler, P. *Working Towards Inclusive Education*. David Fulton, 2000.
10. Booth, T., Ainscow, M. *Index for Inclusion*. Bristol, 2011.

